

Проф. др Драга В. Мاستиловић

Универзитет у Источном Сарајеву

Институт историјских наука

[draga.mastilovic@ff.ues.rs.ba](mailto:draga.mastilovic@ff.ues.rs.ba)

## ЗАТИРАЊЕ СРБА У ТРАВНИЧКОМ СРЕЗУ 1941. ГОДИНЕ

**Апстракт:** Међу бројне злочине јеноцида Независне Државе Хрватске над Србима у току Другој свјетској рати, на простору данашње Босне и Херцеговине, спадају и злочини почињени у Травнику и његовој околини. Документи Земаљске комисије за утврђивање злочина окупијатора и њихових помаћача за Босну и Херцеговину у Сарајеву и Државне комисије за утврђивање злочина окупијатора и њихових помаћача у Београду несумњиво свједоче о јеноцидној намјери нових хрватских власти да свој злочиначки план истребљења за њих „непоћудних“ елемената сprovedу и на простору Травничког среза. У раду се, преваходно на основу примарних историјских извора, настоје реконструисати злочини почињени над травничким Србима у току 1941. године.

**Кључне ријечи:** Независна Држава Хрватска, Травник, Срби, јеноцид

Према попису становништва из 1931. године у Травничком срезу укупно је живјело 45.386 становника. Највише је било римокатолика 20.903 (46,05%), па затим муслимана 18.512 (40,78%), док је српског православног становништва било свега 5.557 (12,24%). Травнички срез дијелио се на општине: Била, Бучићи, Опара, Травник, Турбе и Витез. Српског становништва највише је било у општини Турбе, мада ни тамо нису чинили већину становништва.<sup>1</sup>

Одмах након проглашења Независне Државе Хрватске, 10. априла 1941. године, у Травнику почињу да се појављују проушташки елементи, који се на брзину организују. Њихова дјелатност тих првих дана, још прије доласка њемачких окупаторских трупа, била је усмјерена на разоружавање мањих група или појединих официра и

---

<sup>1</sup> Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga 2, Prisutno stanovništvo po veroispovesti (Београд, Државна штампарја, 1938), 42.

војника Југословенске краљевске војске, која се у расулу повлачила, док са већим војним групама избјегавају сукобе. Овим послом руководио је дотадашњи командант мјеста пуковник Артур Густовић уз помоћ усташки одређених елемената у Травнику, окупљених око Пере Шабана и Мирка Зеца. Осим њих, у овоме учествују и проусташки расположени бивши југословенски војници, као и грађанска лица, а највише ђаци исусовачке гимназије у Травнику, као и полицијска стража под командом Јозе Невистића,<sup>2</sup> која је претходно била очишћена од Срба.<sup>3</sup> Приликом извођења ових усташких акција против група Југословенске војске долазило је и до ватрених обрачуна. Тако су, на примјер, у Турбету разоружавање и пљачкање војске и истовремено наоружавање усташа организовали Драго Ромић и Фрањо Цезнер већ 10. и 11. априла 1941. године. Међутим, 13. априла у Турбе је дошла једна јединица састављена од питомаца официрске школе из Марибора, која се тада налазила у Травнику, и растјерала усташе. Том приликом, Цезнер је рањен док је Ромић успио да побјегне.<sup>4</sup> Оваквих и сличних сукоба усташа и припадника војске било је тих дана на више мјеста у Травнику, а сукоби су понекад имали и фаталан исход. Тако, на примјер, из докумената Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача за Босну и Херцеговину (ЗКУЗ), сазнајемо да је у борби са усташама у околини Травника, 16. априла 1941. године, погинуо артиљеријски поручник Христивој Јанковић, родом из крагујевачког села Кијева.<sup>5</sup> Такође, и по селима тадашњег Травничког среза: Доњем Доцу, Путичеву, Пољу, Касаповићима, Сјенокосу, Дубоком, Трновцу, Турбету и Влаховићима, те самоорганизоване усташе пресрећу, разоружавају и пљачкају југословенске официре и војнике, а поједине од њих ликвидирају чак и без икаквог разлога или повода. Тако је, на примјер, једна група усташа, у којој су били Алојз Вујичић, Иво Папић и Мате Јајчанин, предвођена полицајцем Матом Путицом, зауставила једног југословенског официра пред Окружним судом у Травнику и затражила да им преда пиштољ. Поменути официр је одбио да преда оружје и пошао даље, да би Мате Јајчанин пуцао на њега из пушке и на мјесту га убио.<sup>6</sup> Ово сигурно

<sup>2</sup> У изворима и литератури се помиње и као Невестић и Невјестић, али се у сваком случају ради о истој особи.

<sup>3</sup> Архив Босне и Херцеговине (даље: АБиХ), Фонд: Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача за Босну и Херцеговину (даље: ЗКУЗ), кут. 5, омот 135, инв. бр. 138. (Реферат Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача за Босну и Херцеговину о злочинима усташа у Травничком срезу 1941–1945).

<sup>4</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 219, инв. бр. 55023 (Група изјава свједока: Медаге Делића, Анта Кескића, Михајла Дојчиновића, Маре Радиша, Катице Карић, Јосипа Сарића, Митра Васића, Ника Радише и Марка Симића, дата пред органима ЗКУЗ 22. 6. 1946. године).

<sup>5</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 219, инв. бр. 47395 (Пријава убиства Христивоја Јанковића Комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, предата 1. јуна 1944. године од стране Вере Јанковић супруге Христивоја).

<sup>6</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 44, инв. бр. 6 (Реферат о злочинима у Срезу Травник 1941. године). У својој књизи *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, Тамил Казазовић наводи случај погибије официра Глигоровића, капетана I класе, кога су наводно пред зградом полиције у Травнику, 16. апри-

нису били усамљени примјери обрачуна новопечених усташа са војницима Југословенске армије који су се повлачили и настојали да избегну њемачко заробљавање.<sup>7</sup> Осим тога, усташе су залазиле и по кућама, тражећи оружје и војну опрему, и при томе пљачкали све што им се допадне.<sup>8</sup> Већ тада, централна фигура међу травничким усташама постао је Перо Шабан.

Њемачка војска стигла је у Травник 17. априла 1941. године, а том приликом приређен јој је свечани дочек уз заставе и цвијеће, у организацији Пера Шабана. Исти је одмах након тога формирао и прво усташко повјереништво у Травнику, које је преузело сву власт у своје руке. Осим Шабана, у том повјереништву били су: Мирко Зеџ, Салих Пињо, Милан Маканец, Перо Шува и још нека грађанска лица. Извршни полицијски орган ове нове власти била је нека врста полиције коју је организовао Јозо Невистић, а била је састављена махом од грађана, највише ђака исусовачке гимназије, док је управу над Окружним затвором преузео Ото Котник. Осим тога, Перо Шабан је у Травнику формирао и усташки логор у коме је он такође играо главну улогу. Поред осталих, чланови усташког логора били су и Рудо Вајс и Љубо Рајић, предатни чланови терористичке организације „Матија Губец“ која је дјеловала као дио студентског франковачког удружења „Аугуст Шеноа“.<sup>9</sup> За новог котарског предстојника у Травнику, Павелићеви повјереници за Босну и Херцеговину Хакија Хаџић и Божидар Брало, именовали су бившег судију Марка Матића. Нешто касније, крајем маја мјесеца 1941. године, у Травник је дошао и Јуре Францетић, те реорганизовао усташку власт на начин да Иван Довган<sup>10</sup> постаје стожерник, Мирко Зеџ постаје логорник, а Мухамед Пињо таборник. У мјесецу јуну исте године Травник постаје сједиште Велике жупе Лашва и Глаж. За првог жупана именован је, 5. јуна 1941. го-

---

ла 1941. године, покушали да разоружају командир полиције Јозо Невистић и усташа Иво Сучић. Према Казазовићу, Глигоровић је јуначки погинуо, одбио је да преда оружје и успио да баца бомбу на њих, али су га они предухитрили и убили: Čamil Kazazović, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, Књига прва, (Travnik, Novinsko, radio-difuzno i propagandno preduzeće „Naša riječ“, 1969), 42. С обзиром на то да су околности погибје једног официра Југословенске војске у Травнику, које су описане у горенаведеном документу ЗКУЗ, сасвим другачије, да се наводе други актери убиства и друга локација, онда је сасвим могуће да наведени документ ЗКУЗ описује убиство другог официра Југословенске војске, а не капетана Глигоровића.

<sup>7</sup> У разоружавању и пљачкању војника, али и цивила у Травничком срезу тада су се највише истicali: Вилим Елеговић из Стојаковића, Анто Филиповић, Анто Радош и Нико Радош из Доца, Мирко Сунара и Иван Сунара из Граховика, Фабијан Мишковић звани Свилица, Анто Јелић и Анто Рајић са Слимена, Драго Марић из Брезика, Расим Малкоћ из Исаковића, Иво и Мато Лозанчић, Јуре Рамљак, Никица Шарчевић и Нико Соко из Мердекића, Фабијан Лукић из Бугојна, Стојан Бегић, Нико Бегић и Ивица Кушмиш из Бистрога, Јозо и Анто Епет, Ловро Мишковић, Перо Скочибушић и Иво Пепић из Пакларева, Фрањо Цезнер, родом из Осијека, а тада настањен у Турбету, Иван Гај тадашњи командир жељезничке станице у Витовљу и Драго Ромић, жандармеријски наредник у Турбету. Сви они убрзо ће постати експоненти усташке власти по насељима и селима Травничког среза. (АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138).

<sup>8</sup> АБиХ, кут. 219, инв. бр. 55019.

<sup>9</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 44, инв. бр. 6.

<sup>10</sup> У изворима и литератури се помиње и као Јохан Довган.

дине, Никола Тусун, а на функцију поджупана Мухамед Судук.<sup>11</sup> Одмах након успостављања усташке власти у Травнику започиње и њено организовање по осталим мјестима Травничког среза. У Турбету се формира још један усташки табор на челу са таборником Јозом Епетом.

Терор над травничким Србима и Јеврејима започео је одмах након уласка њемачке војске у Травник. Одмах је издато наређење о ограничењу кретања Срба и Јевреја. Јевреји нису смјели излазити из кућа после 18 часова, а Срби после 19 часова. Осим тога, Јевреји су били принуђени да носе траке, било им је забрањено да долазе на пијацу прије 11 часова, морали су да се сесе из главне улице, али и да иду на принудни рад при томе радећи разне понижавајуће послове. У неким селима Србима је било забрањено да долазе у кафане, а муслиманима је било забрањено да се уопште поздрављају с њима. Такође, Срби који нису били поријеклом из Босне и Херцеговине, већином чиновници, одмах су протјерани у Србију и то са максимално 50 килограма пртљага који могу понијети са собом. Домаћи Срби отпуштају се из државне службе, као и из државних предузећа, фабрике дувана и фабрике шибица. Имања која су била додијељена Србима путем аграрне реформе одузимају се, а већ засијани усјеви се уништавају. Исту судбину су доживјели и Срби закупци државних и црквених парцела.<sup>12</sup>

Прва појединачна хапшења у Травнику започела су 17. априла, када је котарски предстојник Марко Матић ухапсио пет општинских службеника у Стојковићима, који су након неколико дана били пуштени на слободу, пошто је Матић на њихова мјеста именовао нова лица.<sup>13</sup> Појединачна хапшења настављена су и наредних дана. Тако је 26. априла ухапшен на радном мјесту, у фабрици дувана, Јован Мирковић и одведен у затвор гдје је провео два мјесеца и након тога био убијен код Лашве.<sup>14</sup> Хапшења су настављена 30. априла, када је у Травнику и околини ухапшено девет лица, која су била осумњичена као комунисти. После неколико дана проведених у затвору у Травнику, они су преко Зенице упућени у логор Керестинец. Почетком маја мјесеца започињу и прва убиства. Тада је Анте Рајић ухапсио једно лице српске националности, извјесног Мирковића из Ростова, радника на жељезници, и убио га. Убрзо након тога, Перо Скочибушић ухапсио је дјевојку Радојку Грубор из Турбета, одвео је возом до Какња, гдје ју је силовао па потом убио.<sup>15</sup> Исто тако, 5. маја усташе су на путу од Травника према Граховику пресреле и ухапсиле Борислава Ерака, одвели га и негдје

<sup>11</sup> Архив Југославије (даље: АЈ), Фонд 110: Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (даље: 110), кутија 447, досије бр. 3.918, документ бр. 447-550 (Записник саслушања Мухамеда Судука пред органима ЗКУЗ, 2. јула 1946).

<sup>12</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138.

<sup>13</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 219, инв. бр. 55.016 (Записник саслушања свједока: Мијата Гаврића, Марка Удовичића, Мехмеда Крнића и Разије Топалбеговић, пред органима ЗКУЗ, 28. 6. 1946. године у Сарајеву).

<sup>14</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 219, инв. бр. 34.067 (Записник саслушања Зоре Мирковић пред Градском комисијом за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Травнику, 13. 8. 1945. године).

<sup>15</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138.

убили. Ерак је у тренутку хапшења имао само 21 годину, а његова два млађа брата Милан (19) и Александар (17) су усташе одвеле из куће 2. августа 1941. године и убиле их на Смрекама.<sup>16</sup> Оваква појединачна хапшења и убиства травничких Срба, као и лица која су била осумњичена као комунисти, настављена су и даље током мјесеца јуна, а жртве најчешће нису биле ни идентификоване. Тако „Травничке усташе јуна месеца, под вођством шофера Фабијана Мишковића – Свилице из Слимена, убијају по ноћи, метком кроз главу, недалеко од станице Долац, једно непознато лице, за које се причало да је по занимању сликар, па скидају са њега одело, замотавају га у плаву прозорску драперију и остављају. И једно друго лице у грађанском оделу, старо око 35 г., пронађено је у близини. Било је заклано и однекуд довучено. На Антуново, на Павелићев имендан, осванула су и на Смрекама два мушкарца. Једном су биле сечене вене на рукама, а други је био модар по леђима. Трагови на њима показивали су и да су клани и стрељани кроз слепочнице [...] Једва су прошла три дана, а већ су на Јажви поврх Слимена пронађена три нова мртваца, убијена пушкама из непосредне близине [...].<sup>17</sup> Тих дана пронађен је један леш и у близини Турбета. У то вријеме убијен је и Боро Ерак, кога је полицајац Стипо Фишић ухапсио и одвео у непознатом правцу.<sup>18</sup> Током јуна активира се и пријеки суд у Травнику, који је на пријаву комшија Хрвата, на смрт осудио Саву Костића, Милка Жољу и Есада Таламу, зато што су, приликом приватне забаве код Жоље, наводно пјевали забрањене пјесме. Та пјесма, због које су стријељани, гласила је: „Краљу Петре дико наша, поздравља те Кемал паша“, а пјевао ју је наводно Есад Талама, док су га остали пратили.<sup>19</sup>

Масовније хапшење и убијање српског становништва Травничког среза није услиједило све док је њемачки гарнизон био у Травнику. Али, када су се Нијемци 6. јуна повукли из Травника, усташе су одмах започеле прво масовније хапшење. Тада је ухапшено 17 угледних Срба и то четворица у Травнику, петорица у Голешу и осморица у Турбету. Сви они су доведени у Травник и тамо утамничени. Међутим, инспиратор масовних усташких злочина геноцида над Србима у Травнику био је бањалучки стожерник и усташки идеолог Виктор Гутић. Он је 16. јуна 1941. године дошао у Травник, у друштву новоименованог великог жупана Николе Тусуна, поджупана Мухамеда Суџука, те групе бањалучких усташа. Травнички органи власти, затим хрватска културна, спортска и просвјетна друштва и травничке усташе су им приредили свечани дочек.<sup>20</sup> Том приликом Гутић је окупљеним усташама и њиховим симпатизерима одржао говор пун мржње према Србима, у коме је, између осталог, рекао:

<sup>16</sup> АБиХ, кут. 219, инв. бр. 34.063 (Записник саслушања Стане Ерак пред Градском комисијом за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Травнику, 13. 8. 1945. године).

<sup>17</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138.

<sup>18</sup> Исто.

<sup>19</sup> АБиХ, кут. 219, инв. бр. 34.042 (Записник саслушања Ленке Жоља пред Градском комисијом за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Травнику, 8. 8. 1945. године).

<sup>20</sup> Čamil Kazazović, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, 65.

„Шта сте овдје радили, јесте ли окрвавили руке српском крвљу.“<sup>21</sup> На банкету који је тога дана организован у Хрватском дому, према свједочењу поджупана Суџуке, Гутић је опет упорно говорио о убијању и показивао фотографије убијених Срба из околине Бањалуке.<sup>22</sup> Да би његова посјета Травнику остала упамћена, Гутић је истог дана увече организовао прво масовније убијање Срба. Под изговором да је неко наводно пуцао на његов ауто у близини Турбета, Гутић је из травничког затвора довео петорицу ухапшених Срба: Пану Савановића из Голеша, те Љубу Марчића, Јова Малетића, Милоша Грабовца и Рада Ковачевића. У исто вријеме, турбетске усташе, под вођством Јозе Епета, ухапсиле су групу Срба коју су затекли у кафани Богде Кезије на Комару,<sup>23</sup> и то: Николу Митровића, Сима Кезију, Жарка и Сима Ђогатовића, Илију Радуловића, Васа, Ђорђа и Тодора Клинду и Недељка Листоша из Тербеуше. Све њих, заједно са онима које је довео Гутић из травничког затвора, усташе су, под вођством Епета, отјерале у Буквиће изнад Комара, гдје је извршено њихово стријељање. Међутим, како усташе нису провјеравале да ли су сви стријељани мртви, њих шесторица успијевају да преживе стријељање и да рањени побјегну.<sup>24</sup> Стријељање је преживио и Раде Ковачевић, који је био тешко рањен, али је ипак успио да се спаси. Међутим, усташе су га касније пронашле у болници у Травнику, гдје се лијечио од посљедица рањавања, одвеле га у непознатом правцу и убиле.<sup>25</sup>

Исто вече када су извршили стријељање Срба на Комару, травничке усташе извршиле су и масовни злочин на мосту у Лашви. То вече убијено је 25 Срба које су усташе довеле из разних крајева, а највише их је било из Брадине код Коњица. Наиме, 8. јуна, усташе су у селу Брадина ухапсиле десеторицу Срба, коју су прво одвеле у жандармеријску станицу на Иван планину, а затим у затвор у Сарајево, да би их после неколико дана, заједно са једном групом похапшених Срба из Дубровника, Фоче и Горажда, пребациле у Травник, успут их тешко злостављајући.<sup>26</sup> Првобитни план усташких власти био је да се похапшени Срби спроведу у један од концентрационих логора, али су ипак из Зенице пребачени у Травник са намјером да учествују у изградњи барака за усташки логор Крушчица. Међутим, травничке усташе, предвођене Рудом Вајсом, с којим су били и Рудо Бељан, Звонко Кнежевић и још неколико њих, умјесто да их спроведу у Крушчицу, поубијали су их на мосту у Лашви.<sup>27</sup> Предвече 16. јуна 1941. године, „усташе су ове хапшенике извели из затвора

<sup>21</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138.

<sup>22</sup> АЈ, 110–447–550.

<sup>23</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 44, инв. бр. 1 (Исказ проте Косте М. Продановића, пароха травничког).

<sup>24</sup> Том приликом стријељани су: Паво Савановић, Симо Кезија, Жарко и Симо Ђогатовић, Илија Радуловић, Милош Грабовац, Љубо Марчић и Јово Малетић (АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138).

<sup>25</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 44, инв. бр. 1.

<sup>26</sup> Драга Мاستиловић, *Затварање Срба у Босни и Херцеговини у 20. вијеку*, (Бањалука, Удружење „Српско-руски мост“, 2017), 82–83.

<sup>27</sup> Ћ. Kazazović, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, 68.

из Травника, повезали их жицом, довели до жељ[езничке] станице Лашва и у току ноћи на лашванском мосту поубијали. Жртве су убијане чекићем у потиљак, а затим јој је по један хитац из револвера испален у отворена уста, па је на послетку тако тешко – смртно рањена – кроз ограду моста у реку Лашву бачена.“<sup>28</sup> Четворица из ове групе успјела су да преживе масакр, али су касније и они страдали, осим једног.<sup>29</sup> Један од оних који је преживио масакр био је и Бошко Лековић из Горажда, који је успио да се тешко рањен извуче из воде на другу обалу, гдје су га сутрадан пронашли неки сељаци и одвели у зеничку болницу. Тамо га је нашао старјешина Среског суда у Зеници Осман Сикирић, коме је Лековић, с обзиром на то да због рањавања није могао да говори, на папиру написао своје податке и описао страдање.<sup>30</sup> Убрзо након тога, усташе су дознале да се један од преживјелих са моста у Лашви налази у болници у Зеници, па га је усташа Авдо Крајишник Шарац, са још двојицом усташа, одвео из болнице и на цести код Врандука убио.<sup>31</sup>

Ново масовно хапшење Срба у Травничком срезу, тачније у Турбету, услиједило је у периоду од 25. до 30. јуна 1941. године. По наређењу великог жупана Николе Тусуна да се у Турбету похapse сви млађи и виђенији Срби, командир жандармеријске станице у том мјесту Драго Ромић ухапсио је за тих неколико дана око педесет турбетских Срба. Сви они су спроведени у затвор у Травнику, да би након тога били упућени у усташке логоре из којих се ниједан није вратио.<sup>32</sup>

У глуво доба ноћи између 10. и 11. јула 1941. године, усташе и жандарми су блокирали читаву улицу у којој су се налазиле куће двојице православних свештеника у Травнику, Косте Продановића и Милорада Ајвазовића. Пошто су упали у куће, наредили су свештеницима да се у року од пола сата морају спремити заједно са породицама и да могу понијети максимално 50 килограма ствари и све драгоцјености. Свештеници и њихове породице били су затворени у „Српски дом“ у Травнику и ту, под најстрожијим режимом, држани осам дана. У међувремену су им одузете све драгоцјености, осим по 500 динара, а куће и сва остала имовина била је „заплењена

<sup>28</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 4, омот 102, инв. бр. 31 (Реферат ЗКУЗ о злочинима усташа у Коњичком срезу).

<sup>29</sup> Према свједочењу Страхине Зуровца, учитеља из Зенице, овај масакр је преживио и извјесни Павић, надзорник жељезничке пруге на Иван планини, који је добио ударац у главу чекићем, а потом и метак у уста, који му се зауставио под језиком. Пошто ниједна рана није била смртоносна, успио је да се извуче из воде на другу обалу и дође до једне српске куће, гдје су му испрали ране ракијом. Захваљујући својим познанствима на жељезници, успио је да се теретним возом пребаци до Сарајева, а одатле до Ужица, гдје је лијечен и, према наводима Зуровца, успјешно излијечен: *Босна и Херцеговина – Саслушања српских издјељница*, приредио др Вељко Ђурић Мишина, (Бањалука–Нови Сад, Удружење архивских радника Републике Српске, Архив Републике Српске, Архив Војводине, 2023), 151.

<sup>30</sup> АЈ, 110–529–147 (Записничко саслушање Османа Сикирића пред органима ЗКУЗ, 28. маја 1945. године у Сарајеву).

<sup>31</sup> Ћ. Kazazović, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, 68.

<sup>32</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 10, инв. бр. 47.723 (Пресуда Николи Тусуну, Окружног суда у Травнику, бр. КО 70/45, од 16. децембра 1945. године).

у корист државе Хрватске.<sup>33</sup> Коначно, 19. јула, свештеници и њихове породице су возом отпремљени у логор Цапраг код Сиска, али пошто је логор већ био претрпан, спроведени су у логор у Славонску Пожегу, да би коначно почетком августа мјесеца били протјерани у Србију и на тај начин спасили животе. За то вријеме опљачкана је имовина свештеника, коју је на јавној лицитацији, организованој у православној цркви у Травнику, продавао усташки повјереник за одузету имовину свештеника Никола Андросевић.<sup>34</sup> Слично је поступљено и са црквеном имовином. Приликом хапшења, свештенику Ајвазовићу су одузети кључеви од благајне и она је отворена и опљачкана без његовог присуства.<sup>35</sup> Исто тако, опљачкане су и све црквене ствари из цркве у Травнику и предате исусовцима, тако да су епитрахиљи, путири и кандила послје рата пронађени у једној соби исусовачке гимназије у Травнику.<sup>36</sup> Иконостас су порушили и дали га локалним Ромима да њиме ложе ватру. „Цигани су, носећи слике из православне цркве, бацали их по путу и са њима се изругивали.“<sup>37</sup> Нешто касније, 16. марта 1942. године, по наређењу великог жупана Тусуна, у потпуности је порушена тек саграђена православна црква у Турбету. Рушењем је руководио Јозо Епет, који је приморао Србе да сами поруше цркву коју су нешто раније градили.<sup>38</sup> У међувремену је неколико десетина Срба успјело да избјегне из Травника и оде у Србију, док је само трговац Ђукан Пејановић избјегао у Сплит.<sup>39</sup>

Концем јула и почетком августа мјесеца 1941. године, услиједило је ново масовно хапшење Срба у Травнику. Овом хапшењу претходио је састанак свих усташких стожерника, па и травничког стожерника Ивана Довгана, са Блажом Лорковићем у Загребу, гдје су добили инструкције за масовно истребљење српског становништва, то јест за илиндански талас покоља на простору читаве НДХ.<sup>40</sup> Хапшење Срба у Травничком срезу започело је посљедњих дана јула и потрајало је до 2. августа. Том приликом ухапшено је преко 100 Срба у самом Травнику. Приликом хапшења усташе су се служиле различитим методама, на примјер саопштавајући ухапшенима да иду у логор или да ће бити таоци па да понесу што више новца и драгоцености, које би касније биле уредно опљачкане, док су у другим случајевима показивали изузетну бруталност приликом хапшења, разваљујући врата и одмах везујући ухапшеног, а било је и случајева да су ухапшени одмах убијани. Тако је, на примјер, убијен Тихо

<sup>33</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 44, инв. бр. 3 (Исказ проте Косте М. Продановића, пароха травничког).

<sup>34</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138.

<sup>35</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 44, инв. бр. 2 (Исказ свештеника Милорада Ајвазовића, пароха Друге парохије травничке).

<sup>36</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138.

<sup>37</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 44, инв. бр. 6.

<sup>38</sup> АБиХ, кут. 219, инв. бр. 55.623.

<sup>39</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 44, инв. бр. 4 (Извјештај о прогонима Срба у Травничком срезу проте Косте М. Продановића Архијерејском Синоду у Београду, од 16. маја 1942. године).

<sup>40</sup> *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu*, Tom I, *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945*, (Београд, Војноисторијски институт, 1993), 1007.

Јовановић на улици, а усташе су његову пренеражену супругу одвукли у оближњу башту и ту је поред мртвог мужа редом силовали.<sup>41</sup> Ухапшени су затварани на разним мјестима, у затвор Среског и Окружног суда, у Медресу, у зграду Трговачке школе и тако даље. У тим затворима усташе су ухапшене Србе, прије ликвидације, подвргавале садистичком мучењу, а њихови јауци могли су се чути и у сусједним кућама.<sup>42</sup> Тако су, на примјер, др Вељка Њуњића до те мјере мучили да им се у једном тренутку, избезумљен од мучења и болова које је трпио, истргао из руку и бацио кроз прозор са другог спрата.<sup>43</sup>

Истовремено, започело је и масовно хапшење Срба по селима Травничког среза. Тако су из села Поља ухапшена десеторица Срба, у Слимену 1, у Тербеуши крајем јула 17, а почетком августа још 34, из Турбета крајем јула 16 и почетком августа још 14, са Комара 11, из Варошлука 27, из Бачвица 10, из Голеша 9, из Бјелобућа 13, из Крчевина 4, из Ћосића 17, из Селића 19, из Хамандића 3, из Витовља 34 и тако даље.<sup>44</sup> На тај начин похапшено је за неколико дана на стотине Срба из Травничког среза. Сви они су доведени у Травник и тамо затворени, а онда садистички мучени. Тако су, на примјер, Стојану Бановићу, који је био заточен у згради Медресе, ударцима кундака и ланаца избили оба ока „па се, онако слијеп и сав у крви, стално вртио, саплитао од школске клупе и падао, а они су га дочекивали кундацима и ударали. При томе су се смијали и изругивали његовим неспретним покретима.“<sup>45</sup> Увече 30. јула почиње масовна ликвидација заточених Срба. Те ноћи, усташе изводе из затвора прву групу од 21 Србина, вежу их у пару по двојицу, а потом све парове заједно једном жицом. Тако свезане људе одводе до мјеста Смреке, гдје су се раније налазили ископани ровови Југословенске војске и ту их убијају пуцањем у груди. С обзиром на то да је била ноћ, а усташе још невјеште у свом крвавом послу, ту ноћ је успјело петорици заточеника да побјегну са губилишта. То је усташе опоменуло да буду опрезнији, али и да усаврше своје злочиначке методе мучења и убијања, тако да више са Смрека није побјегла ниједна жртва.<sup>46</sup> А ликвидације заточених Срба на Смрекама одвијале су се из ноћи у ноћ. Убијања су вршена искључиво ноћу и то на разне, за усташе типично садистичке начине. Тако су, на примјер, Станка Турудију, после јужасног мучења у затвору, повели на стријељање заједно са сином. „Над јамом, он је молио да прво убију њега па сина. Ни ову последњу молбу нису му услишили. Док је он грлио сина и опраштао се, пришао је усташа Тихомир Ђелић, звани Тишко, и крампом му убио сина у његовом наручју, а затим су и њега стријељали.“<sup>47</sup> Свједоци

<sup>41</sup> Исто.

<sup>42</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 44, инв. бр. 4.

<sup>43</sup> Ћ. Kazazović, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, 79.

<sup>44</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138.

<sup>45</sup> Ћ. Kazazović, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, 77.

<sup>46</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138.

<sup>47</sup> Ћ. Kazazović, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, 79.

овог ужаса касније су пред органима Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача за Босну и Херцеговину свједочили о монструозности убица: „Прво би се зачула хука аутомобилских мотора, затим пуцање и помагање, тако на примјер: *Немојте ме браћо код моје шесторо дјеце убијати*. Послије оваквих убијања, усташе су силазиле најближој кући, код Смрека у Слименима, били су обучени у нарочите капуте, да не би крвљу одијело попрскали, а са задовољством су причали да се обезглављена тијела трзају и бацају, да се одсјечене главе врте, а прсти на одсјеченим рукама још неко вријеме мичу, да оне који су стријељани, а показују знаке живота, туку крампом по глави и слично. Два су свједока својим очима гледала како су усташе, једном приликом, опколиле мању групу доведених, наредили им да бјеже, па их дочекивали на бајонете, боли и пуцали.“<sup>48</sup> Иако су егзекуције вршене искључиво ноћу, ипак су свједоци неке од убица препознали. Међу њима су били: Фабијан Мишковић Свилица, Анте Рајић, Иван и Штефо Дујмушићи, Драго Марош, Мирко Сунара, Анто Јелић, Иво Марковић, Мартин Дујмовић, Иво Мишковић, Иво Рамљак, Иво Далмазет, Ивица Мартиновић, Перо Јурак и Драго Марић, сви из околине Слимена, те травничке и турбетске усташе, међу којима су јасно препознати Мирко Зец и браћа Кнежевићи, Славко и Звонко.<sup>49</sup>

Сви похапшени Срби из Травничког среза нису убијени на Смрекама, јер је један дио њих одведен преко Загреба у логор у Госпић гдје су мученички завршили свој живот. Према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, на Смрекама је убијено преко 155 Срба из Травника и села Поља, те села сеоских општина: Ћосићи, Турбет, Голеш, Пирот, Мудрик и Витовље. За Госпић је одведено и зна се да је тамо завршило своје животе преко 160 Срба из Травника и сеоских општина Травничког среза.<sup>50</sup> Међутим, према подацима које је касније прикупио Савез бораца у Травнику, само на Смрекама је тих дана убијено преко 300 људи, углавном Срба и нешто Јевреја.<sup>51</sup> Такође, захваљујући истраживањима др Ђура Затезала позната су имена и презимена 176 Срба из Травника који су одведени у Госпић, а затим садистички побијени у логору Јадовно, углавном током августа мјесеца 1941. године.<sup>52</sup> Најодговорнији за ове масовне и монструозне злочине над травничким Србима били су: велики жупан Тусун, затим усташки стожер на челу са стожерником Иваном Довганом, усташки логор на челу са логорником Мирком Зецом, те оба усташка табора, у Травнику и Турбету, на челу са таборницима Мухамедом Пињом и Јозом Епетом. Ове масовне ликвидације српског становништва довеле су и до сукоба између Тусуна и Довгана. „Старији искуснији, а вазда у контакту са

<sup>48</sup> *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945*, 1007.

<sup>49</sup> Исто.

<sup>50</sup> *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945*, 1007.

<sup>51</sup> Ђ. Kazazović, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, 79.

<sup>52</sup> Др Ђуро Затезало, *Јадовно – комплекс усташких појора 1941*, књига I, (Београд, Музеј жртава геноцида, 2007), 721–726.

травничким исусовачким клером, жупан Никола Тусун настојао је да ухапшене Србе отпреми из Травника и ликвидира далеко од очију становништва, а Довган и људи око њега хтели су крваво пировање. Ту је лежао и један од разлога њиховог сукоба.<sup>53</sup> Тусун је зато, према исказу травничког поджупана Мухамеда Суџука, издејствовао у Загребу да се Довган премјести у другу жупу, а на његово мјесто је као стожерник дошао Петар Параџић, „радник полуписмен, повратник“, родом из Херцеговине.<sup>54</sup>

Да су усташке власти у Травнику биле ријешене да у потпуности очисте Србе и то не само из Травничког среза већ и са простора читаве Велике жупе Лашва и Глаж, види се и по томе што је велики жупан Никола Тусун, 31. јула 1941. године, издао наређење свим котарским областима и Градском поглаварству у Травнику, да се у року од 15 дана изврши регистрација свих православних Срба на простору Жупе, као и оних који су већ били насилно преведени у римокатоличку вјеру. Ова мјера, како је установио Окружни суд у Травнику, предузета је „у циљу систематског и организованог истребљења Срба са поменуте жупе.“<sup>55</sup> Међутим, ова регистрација није могла бити спроведена, по самом признању Тусуна, због тога што су Срби „углавном били насељени на подручју које је било угрожено од четника.“<sup>56</sup> Дакле, очигледно је да се усташама није залазило у она српска села гдје су Срби били организовани и под оружјем, па су своју политику истребљења православља најрадије спроводили тамо гдје су се могли несметано иживљавати над голоруким и незаштићеним народом.

Крајем јула мјесеца 1941. године, усташе су у Крушчици поред Травника основале и први концентрациони логор на простору Босне и Херцеговине. Логор је основан по наређењу Вјекослава Макса Лубурића, команданта свих усташких логора у Независној Држави Хрватској. Први логораши били су Срби са Пала код Сарајева, њих 74, које су усташе на превару похватале и умјесто на жетву у житородне крајеве, како им је било обећано, упутиле их у логор Крушчица да подижу логорске бараке и ограду од бодљикаве жице. Убрзо након њих, у логор су доведена и 23 заточеника из Зенице, већином радници жељезаре, такође углавном Срби. Убрзо након тога сви ови логораши су за једну ноћ побијени, па су први логораши, који су стигли у Крушчицу 28. августа 1941. године, били смјештени у двије зграде и недовршене бараке, које логораши са Пала нису успјели завршити. Први транспорт логораша у Крушчици чинили су углавном Јевреји из Сарајева, као и један транспорт српских жена и дјеце који је допремљен из Херцеговине.<sup>57</sup> Након тога, усташе су у логор Крушчицу почели доводити људе из разних мјеста, из околине Зенице, Травника, Сарајева, Фоче и Вишегра-

<sup>53</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138.

<sup>54</sup> АЈ, 110–447–550.

<sup>55</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 10, инв. бр. 47723.

<sup>56</sup> Исто.

<sup>57</sup> Д. Мастиловић, *Зашицање Срба у Босни и Херцеговини у 20. вијеку*, 61; Danilo Jakovljević, „O prvim zločinima nad stanovništvom u okolini Sarajeva“ u knjizi: *Sarajevo u Revoluciji*, Knjiga 2, (Sarajevo, Istorijski arhiv, 1977), 160–161; Vladimir Dedijer, Anton Miletic, *Proterivanje Srba sa ognjišta 1941–1944*, (Beograd, „Prosveta“, 1989), 38–39.

да. Људи су довожени током ноћи камионима, а онда су, по групама, ликвидирани у Крушчици и закопавани у већ припремљене јаме. У тим масовним ликвидацијама учествовале су усташе из Травника и Витеза. Према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, у Крушчици је ликвидирано преко 700 сарајевских Јевреја, док број ликвидираних Срба, међу којима је било и оних из Травника, никада није утврђен.<sup>58</sup> И поред сталних ликвидација, почетком септембра 1941. године, број логораша у Крушчици достигао је бројку од око 3.000. Крајем тог мјесеца усташе су започеле ликвидацију логора, па су мушкарци и дјеца старија од 14 година одведени у Јасеновац 28. септембра, а жене и дјеца млађа од 14 година отпремљени су у логор Лоборград 30. септембра 1941. године.<sup>59</sup>

Након ових масовних злочина, а у страху да се преостало српско становништво не одметне у шуму, велики жупан Тусун наредио је да се из свих српских села морају давати таоци, који су проводили по седам до петнаест дана у Травнику, када би им дошла смјена. То је потрајало наредних нешто више од мјесец дана, све док усташе нису одвеле од куће Илију Славнића из Корићана и буквално га искасапили, одсјекли му уши и полни орган и натјерали га да их једе, а затим га убили у шуми званој Омањача. Овај злочин починили су Лука Билобрк<sup>60</sup> звани Јагода, Стипица Чолаковић и Франо Лукић. Тада су Срби из Корићана одбили да дају таоце, а петорица од њих су се одметнула у шуму. Убрзо након тога пропао је напад усташа на једну групу Срба који су били скупљени у једној кући у Корићанима, а након тог инцидента још 25 Срба се одметнуло у шуму. Тих дана Илија Славнић<sup>61</sup> из Доњих Корићана, један од најистакнутијих заговорника пружања отпора усташама, послао је по свом брату Душану писмо командиру усташке милиције у Горњим Корићанима, Анти Парићу, следеће садржине: „Над Корићанима се вије црни дим. Ми смо већ сазнали шта ви хоћете од нас Срба. Ваш циљ је да нас побијете. Немојте мислити да ће вам то поћи за руком. Ми ћемо се бранити и светити, па докле ко стигне.“<sup>62</sup> Након тога, Славнић је, преко Парића, разговарао телефоном са домобранским командиром из Гостиља, натпоручником Мандлацом, који је у тим преговорима заступао домобранског пуковника Густовића и постигао ослобађање талаца.<sup>63</sup> Дакле, отпор Срба приморао је хрватске власти да прекину узимање талаца, па је од тада само по један Србин из сваког села долазио сваки дан у своје општинско сједиште да извјештава о стању у дотичном селу.<sup>64</sup>

<sup>58</sup> *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945*, 1009.

<sup>59</sup> Д. Мاستиловић, *Заширање Срба у Босни и Херцеговини у 20. вијеку*, 62.

<sup>60</sup> У изворима и литератури се помиње и као Белобрк и Бјелобрк, али се у сваком случају ради о истој особи.

<sup>61</sup> Не ради се о истом Илији Славнићу, кога су усташе масакрирале у шуми званој Омањача, али је могуће да су усташе том приликом, у ствари, тражиле овог другог Илију Славнића, који је већ тада био оглашен као вођа Срба у Корићанима.

<sup>62</sup> Цитирано према: Ћ. Kazazović, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, 108.

<sup>63</sup> Исто, 109.

<sup>64</sup> АБиХ, кут. 219, инв. бр. 55.027 (Записник саслушања свједока: Јована Милановића, Адама Јока-

У међувремену, Тусун је започео акцију насилног покрштавања српског становништва Травничког среза, у чему је имао и несебичну помоћ и подршку од стране котарског предстојника Марка Матића. При томе, поред свакодневних убјеђивања и застрашивања, Тусун је прибјегавао и насилним методама. Тако је једном приликом, по наредби Тусуна, ухапшено преко 180 људи, жена и дјеце српске националности из села Голеша, Тербеуше, Бјелобучја, Комара, Турбета, Карауле, Варошлука и Бачвица. Сви они су затворени у усташки дом у Турбету, гдје су савјетима, злостављањима и батинањем данима убјеђивани да пређу у римокатоличку вјеру, све док исти нису пристали. Након тога били су пуштени кућама, а покрштавање православних Срба вршио је тадашњи жупник у Травнику Анте Дујмушић.<sup>65</sup> У насилном покрштавању Срба у Травничком срезу посебно се истицао жупник из села Корићана Фрањо Удовић.<sup>66</sup> Неки од затворених Срба прелазили су у ислам, мислећи да ће им усташе тако поштедјети животе. Тако су, на примјер, лекар Вељко Њуњић и инжењер Станко Турудија прешли у ислам, али је њихово конвертитство само још више разјарило усташе.<sup>67</sup> Због тога што нису прешли у римокатоличку вјеру већ у ислам, њих двојица су, као што је већ описано, били подвргнути посебној тортури и затим убијени, а Турудија, заједно са сином гимназијалцем, на посебно свиреп начин. Да су усташке власти у Травничком срезу биле ријешене да до краја спроведу своје геноцидне планове, то јест да покрстаче или униште цјелокупан српски православни живаљ, показује и наредба великог жупана Николе Тусуна, из септембра мјесеца 1942. године, да се сви Срби из Травничког среза, који нису примили римокатоличку вјеру, похapse и са комплетним породицама спроведу у концентрационе логоре. На срећу, ова наредба није реализована јер је, током припрема за њено спровођење, Тусун био премјештен из Травника у Карловац.<sup>68</sup> Уочи оне ноћи када се требало извршити хапшење свих преосталих Срба и њихових породица, власт је од Тусуна преузео поджупан Мухамед Суџук и исто вече ставио ван снаге његову одлуку.<sup>69</sup>

Масовним ликвидацијама на Смрекама и одвођењем у концентрационе логоре није се завршило страдање српског становништва Травничког среза. Поред појединачних убистава и одвођења у логоре, која су се дешавала не само током 1941. године већ и током читавог рата, усташе су децембра мјесеца 1941. године извршиле и масовни злочин над српским цивилима у селу Корићани. Будући да је српско становништво села Корићана и раније организовано давало отпор усташама, под утиском вијести да им се спрема погром, одлучили су да нападну усташку посаду у Горњим

---

новића, Војина Славнића, Јоза Блажевића, Мартина Балтића, Меха Селмана и Салка Мевећа, пред органима ЗКУЗ, 20. 6. 1946. године у Травнику).

<sup>65</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138.

<sup>66</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 10, инв. бр. 47.723.

<sup>67</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 44, инв. бр. 4.

<sup>68</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138.

<sup>69</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 10, инв. бр. 47.723.

Корићанима, који су важили као једно од познатијих усташких упоришта у том крају, гдје је усташку милицију, убрзо након успостављања НДХ, формирао фратар Фрањо Удовић.<sup>70</sup> Устанички напад изведен је у зору 11. децембра 1941. године.<sup>71</sup> То је уједно био и почетак устанка против усташке страховладе у Травничком срезу. Напад су извеле Имљанска, Масловарска и Блатничка чета, укупно 105 бораца са два пуш-комитраљеза, али се борцима прикључило и доста сељака који су били наоружани само вилама, сјекирама и другим алатом, а неки и потпуно голоруки.<sup>72</sup> У борби која се развила између устаника и усташа, погинуло је 27 и заробљено 47 усташа,<sup>73</sup> које су устаници повели са собом као таоце. Они су такође касније стријељани, могуће у знак одмазде за усташко-домобрански напад на Корићане и убијање преосталог српског живља у овом селу, које је уследило након неколико дана. У овој борби погинуо је и један устаник, а омјер жртава с једне и друге стране говори у прилог чињеници да су усташе очигледно биле више него изненађене устаничким нападом. Осим тога, и поред свих звјерстава које су усташе до тада починиле над Србима у Травничком срезу, устаници се, приликом заузимања села, нису обрачунавали са хрватским цивилима, поготово старцима, женама и дјецом. Усташе ће им, за само неколико дана, на то узвратити покољем српске нејачи у Корићанима.

Након ове устаничке акције, усташе су, у заједници са домобранима, организова-ле напад на село Корићане. Помоћ им је стигла са свих страна па чак и из Сарајева, као и око 150 добровољаца, то јест наоружаних грађана из Травника. Укупне снаге које су кренуле на село Корићане износиле су око 1.000 људи.<sup>74</sup> С друге стране, казнену експедицију је дочекало само двадесетак устаника, док је већина осталих била отишла у помоћ устаницима у Котор Варош, па су усташе и домобрани лако заузели Корићане и Имљане, али је народ највећим дијелом већ био избјегао из села, чиме је избјегнут масовни покољ. Ипак, усташе су успјеле да побију и покољу нејач коју су затекли у селу. Тако су на комаде исјекли Диму Славнића, инвалида без обје ноге, а убили су и његова два сина, једног од 15, а другог од 8 година. Заклали су Луку Славнића, његову жену Мару и сина Петра од 12 година, док су Душану Славнић живу спалили. Том приликом усташе су убиле и Јокановиће Илију и Лазара, као и Лазаревог сина

<sup>70</sup> Ћ. Kazazović, *Travnik u Narodno oslobodilačkom ratu*, 79.

<sup>71</sup> Постоје неслагања око тачног датума напада устаника на усташку милицију у Горњим Корићанима. О томе погледати: Ћ. Kazazović, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, 111.

<sup>72</sup> Ћ. Kazazović, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, 111.

<sup>73</sup> Ћ. Kazazović, *Travnik u Narodno oslobodilačkom ratu*, 112. У документима ЗКУЗ наведено је да је приликом те борбе погинуло 12 усташа и један устаник, али се не наводи број заробљених усташа (АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 135, инв. бр. 138). Такође, у другим изворима и литератури наводе се другачије бројке погинулих и заробљених усташа као и различити датуми овог напада. Тако, на примјер, Стипо Пилић наводи бројку од 52 до 56 укупно погинулих, што у борби што заробљених и касније стријељаних: Stipo Pilić, „Korićani u Drugom svjetskom ratu – prešućena stradanja, zločini, žrtve i počinitelji”, *Bosna Franciscana*, *Časopis Franjevačke teologije*, Godina XXI, br. 39, (Sarajevo, Franjevačka teologija, 2013), 101.

<sup>74</sup> Ћ. Kazazović, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, 112.

Јова, старог 13 година. Такође, убијена су дјеца: Душан Арсенић, стар 13 година, те Марко (12), Блажо (7) и Остоја (2) Славнић. Још двоје дјеце из породице Славнића, Митру (13) и Симеону (3), усташе су приклале и бациле на снијег, али је ово двоје дјеце касније пронађено живо и спасено. Истог дана усташе су из сусједног села Шишаве довеле у Корићане Пера Радовановића и његово двоје унучади, Неђа (14) и Јова (9), па су их сву тројицу заклали у селу Корићанима. Том приликом, у селу је опљачкано па спаљено око тридесет кућа са шталама и осталим помоћним објектима. Усташе је у овој акцији предводио Круно Алауповић из Травника, а домобране су предводили поручници Цебула и Хусеинбеговић.<sup>75</sup> У повратку из Корићана, усташе су код воде Рољевице у Гостиљу убили Лазу Марића, Благоја Мијатовића и Василија Пролу из Витовља. Рањеног Василија Пролу, који није био смртно погођен метком, заклао је усташа Перо Скочибушић.<sup>76</sup>

И у току 1942. године усташе су, у неколико наврата, покушавале да изврше масовније хапшење Срба у Травничком срезу, али је масовно одметање Срба у шуму, послје првих хапшења, увијек одвраћало усташке власти од те намјере. Међутим, стална малтретирања српске нејачи по незаштићеним селима, посебно жена и дјеце, као и плачка њихове имовине биле су редовна појава по српским селима Травничког среза скоро читаво вријеме рата, а нису била ријетка и појединачна хапшења и убиства Срба, али и свих оних лица за које су усташе сумњале да сарађују са партизанима или да су симпатизери комуниста. Тако су, на примјер, у прољеће 1943. године, усташе на Комару ухватиле тројицу Срба – Пера Марића и Јова Чичу из Шишаве, те Јована Марића из Имљана – који су се враћали својим кућама пошто су партизанима помогли да пренесу рањенике. Сву тројицу усташе су поубијале на лицу мјеста.<sup>77</sup> У октобру 1943. године турбетске усташе су, заједно са Нијемцима из састава 7. СС „Принц Еуген“ дивизије, упале у Турбе и том приликом убиле све људе затечене код кућа, и то: Илију Чобака, Ђорђа Васића и Илију Вуковића, док су двије жене тешко ранили. Такође, том приликом опљачкали су све што до тада није било опљачкано у Турбету и запалили неколико кућа и помоћних објеката.<sup>78</sup> Почетком јануара мјесеца 1944. године, усташе Ивица Шапина, Мато Мушара и Иво Јозак из Турбета нападе су кућу Мирка Гушића, под изговором да је партизански шпијун и убиле га. Истовремено, поменути су опљачкали кућу Митра Васића, а његову жену претукли.<sup>79</sup> Оваквих и сличних случајева по селима Травничког среза било је током читавог рата.

<sup>75</sup> АБиХ, кут. 219, инв. бр. 55.027.

<sup>76</sup> АБиХ, кут. 219, инв. бр. 55.026 (Записник саслушања свједока: Сава Марића, Сима Марића, Ибрахима Чогића, Фехима Мехића, Миле Газдића и Петра Марића, пред органима ЗКУЗ, 20. 6. 1946. године у Травнику).

<sup>77</sup> АБиХ, кут. 219, инв. бр. 55.026.

<sup>78</sup> АБиХ, кут. 219, инв. бр. 55.023.

<sup>79</sup> АБиХ, кут. 219, инв. бр. 55.023.

Према непотпуним подацима Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, усташе су у Травничком срезу, током Другог свјетског рата, убиле укупно 548 лица, од чега 396 људи, 105 жена, 13 стараца и 61 дијете. Осим тога, усташе су лишиле слободе, а потом највећи број њих отпремиле у логоре, укупно 1.115 лица, од чега 900 људи, 102 жене, 72 старца и 41 дијете.<sup>80</sup>

## ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

### 1. Необјављени извори:

- Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву:

Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача за Босну и Херцеговину;

- Архив Југославије у Београду:

Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.

### 2. Објављени извори:

- *Босна и Херцеговина – Саслушања српских издејлица*, приредио др Вељко Ђурић Мишина, Удружење архивских радника Републике Српске, Архив Републике Српске, Архив Војводине, Бањалука–Нови Сад, 2023.

- Dedijer Vladimir, Miletić Anton, *Proterivanje Srba sa ognjišta 1941-1944*, „Prosveta“, Beograd, 1989.

- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga 2, Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Državna štamparija, Beograd, 1938.

- *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu*, Tom I, *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941-1945*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1993.

### 3. Литература:

- Затезало Ђуро, *Јадовно – комплекс усјашких лојора 1941*, књига I, Београд, Музеј жртава геноцида, 2007.

- Мاستиловић Драга, *Заширање Срба у Босни и Херцеговини у 20. вијеку*, Бањалука, Удружење „Српско-руски мост“, 2017.

- Jakovljević Danilo, „O prvim zločinima nad stanovništvom u okolini Sarajeva“ u knjizi *Sarajevo u Revoluciji*, knj. 2, Sarajevo, Istorijski arhiv, 1977.

- Kazazović Ćamil, *Travnik u Narodnooslobodilačkom ratu*, (Knjiga prva), Travnik, Novinsko, radio-difuzno i propagandno preduzeće „Naša riječ“, 1969.

---

<sup>80</sup> АБиХ, ЗКУЗ, кут. 5, омот 128 (Сумарни прегледи злочина окупатора и њихових помагача у Босни и Херцеговини).

- Pilić Stipo, „Korićani u Drugom svjetskom ratu – prešućena stradanja, zločini, žrtve i počinitelji“, *Bosna Franciscana*, Časopis Franjevačke teologije Sarajevo, Godina XXI, br. 39, Sarajevo, Franjevačka teologija, 2013.

**Draga Mastilović, PhD**

University of East Sarajevo

Institute of Historical Sciences

### **Summary**

## **ERASURE OF SERBS IN THE TRAVNIK DISTRICT, 1941**

The genocide of the Independent State of Croatia (NDH) and the attempt to exterminate Serbs, Jews, and Roma, which was carried out throughout the territory encompassed by this clerofascist entity, did not spare the Travnik District. The first wave of genocidal crimes by the NDH authorities in this district affected Serbs from Travnik and its surroundings. Individual arrests, mistreatment, and killings began immediately after the seizure of power by the Ustashe and other NDH authorities, escalating into mass and systematic destruction of the Serbian population by the end of July and the beginning of August 1941. Mass murders were mostly carried out at the Smreke site near Travnik, and a large number of Serbs were arrested and taken to the Jasenovac camp.

**Key words:** Independent State of Croatia (NDH), Travnik, Serbs, genocide